

Araştırma Makalesi / Research Article

Tek Parti Dönemi'nde Bağımsız Milletvekilliği Uygulaması ve Türk Siyaseti Üzerindeki Etkisi

The Implementation of Independent Members of Parliament During the Single Party Period and Its Impact on Turkish Politics

Derya BALTACI¹

ÖZ

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra aynı amaca hizmet etmek için bağımsız milletvekilliği uygulaması hayata geçirildi. Bu uygulamaya göre Cumhuriyet Halk Partisi bazı seçim bölgelerinden aday çıkartmayacak ve bu seçim bölgelerinden bağımsızların aday olup seçilmelerine imkân sağlayacaktı. Böylece dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi mecliste bağımsız milletvekilleri aracılığı ile bir denetim mekanizması oluşturacaktı. 1931 seçimleri ile birlikte başlayan bu uygulama 1935 seçimlerinde azınlıkların da bağımsız olarak seçilmesine imkân verecek şekilde düzenlendi. 1939 ve 1943 seçimlerinde ise bu uygulama tamamen azınlıkların meclise bağımsız olarak girmesine olanak sağlayan bir uygulama haline dönüştü. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte ise bu uygulamaya son verildi. Her ne kadar bu uygulama ile meclise bağımsız milletvekillerinin girmesi sağlanmış olsa da zamanla bağımsızlara ayrılan kontenjanların azaltılması, bazı bağımsız milletvekillerinin seçildikten sonra Cumhuriyet Halk Partisine geçmesi bağımsızların sayılarını oldukça düşürdü. Sayıları oldukça az olan bağımsız milletvekilleri ise seçildikleri dönemlerde meclis içerisinde ılımlı bir muhalefet sergilediler. Gerek sayılarının az olması gerek sergiledikleri muhalefetin ılımlı olması sebebi ile meclis içerisinde bu uygulama ile gerçek anlamda bir denetim mekanizması oluşturulamadı.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bağımsız Milletvekilliği, Tek Parti.

1 Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, derya.bltc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1762-7593.

ABSTRACT

In 1930, following the failure of the Free Republican Party experiment, the practice of independent membership of parliament was initiated to serve the same purpose. According to this practice, the Republican People's Party (CHP) would not nominate candidates in certain electoral districts, allowing independents to run and be elected. Thus, the CHP, the sole party of the era, aimed to establish a control mechanism in the parliament through these independent members. This practice, which began with the 1931 elections, was adjusted in the 1935 elections to allow minorities to be elected as independents. In the 1939 and 1943 elections, the practice evolved to exclusively facilitate the entry of minorities into the parliament as independents. However, this practice was discontinued in 1946 with the transition to a multi-party system. Although this initiative initially enabled the entry of independent deputies into the parliament, over time the reduction of allocated quotas for independents and some independents joining the CHP post-election significantly decreased their number. The few independent deputies that were elected typically demonstrated moderate opposition during their terms. Due to their limited numbers and the mild nature of their opposition, this practice did not establish an effective control mechanism within the parliament.

Keywords: Republic, Grand National Assembly of Turkey, Independent Membership of Parliament, Single-Party.

1.Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine dayanılarak işgal edilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nde başlayan bu işgallere karşı yerel kurtuluş örgütleri tarafından ilk tepkiler ortaya çıktı. Bu tepkiler Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ve uzun süren kongreler dönemi ile birlikte ulusal kurtuluş hareketine dönüştü. Ulusal kurtuluş hareketi ilk önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde, ardından da 16 Mart

1920'de İstanbul'un işgal edilmesi ile son Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılması sonrasında 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması ile birlikte meclis çatısı altında birleşti (Uyar, 1998: 58).

23 Nisan 1920'de kurulan ve Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Birinci Meclis bağımsızlığın kazanılması konusunda tam bir görüş birliği içinde bulunuyordu. Hatta Sivas Kongresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri herhangi bir siyasi parti içinde çalışmayacaklarına ant içmiş ve cemiyetin bu anlayışı meclise de taşınmıştı. Meclis üyelerinin hepsi dernek temsilcisi sayılmış; ayrıca

meclisin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti genel kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmişti. Dolayısıyla partililik reddedilmiş ve bütün milletvekilleri ulusal bağımsızlığın kazanılması amacı etrafında birleşmişti. Birinci Meclis'te her ne kadar partililik reddedilmiş ve bağımsızlığın kazanılması konusunda birleşilmiş olsa da zaman içerisinde birbirine yakın milletvekilleri bir araya gelerek ortak hareket etmeye başlamış ve mecliste bazı grupların oluşmasına neden olmuştu. (Demirel, 2011: 9, 212-213). Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta mecliste ortaya çıkan bu ilk grupları; Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu olarak vermektedir. Atatürk, bu gruplardan başka isimli olarak özel maksatlarla kurulmuş başka küçük grupların da mecliste faaliyet içerisinde olduklarını belirtmektedir (Atatürk, 2017: 421). Bu gruplar dışında 1920 yılı sonlarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası isimli iki parti de kurulmuştu. Birinci Meclis içerisinde oluşan gerek bu gruplar gerek bu partiler 1921 yılı başlarına gelindiğinde ciddi bir iz bırakmadan dağıldılar. Bunun tek istisnası Halkçılık Programı'nın Halk Zümresi Siyasi Programı'ndan etkilenmiş olması ve buradan 1921 Anayasası'nın çıkması olmuştu (Demirel, 2017: 115-116). Söz konusu bu gruplar ve partiler ciddi bir etki bırakmadan kısa süre içerisinde dağılmış olsalar da meclis içerisinde etkili bir muhalefet yarattıkları ifade edilebilir (Yurdsever Ateş, 1998: 39). Mustafa Kemal Atatürk sayıları fazla, fakat üyeleri az olan bu grupların birbirleriyle yarışmaya kalktıklarını, birbirlerini dinlemedikleri için mecliste bir kargaşa ortamı doğurmaya başladıklarını ifade etmektedir. Atatürk, özellikle 1921 Anayasası'nın meclisten çıktığı 1921 yılı Ocak ayı sonlarında anayasanın ortaya koyduğu ilkelerde tam bir görüş birliği sağlanamadığı için bu grupları bir araya

toplamanın ve birlikte çalışmanın iyice güçleştiğini, bu grupları birleştirmek veya gruplardan birini destekleyerek çalışmalarını yürütme konusunda dolaylı olarak çaba sarfettiğini, istenilen sonucu alamadığını ve duruma doğrudan doğruya müdahale ettiğini, bunun sonucunda da meclis içerisinde 1921 yılı başında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurulmasına karar verdiğini belirtir (Atatürk, 2017: 421-422). Birinci Grup olarak adlandırılan bu grup Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ve bu çerçevede yapılacak olan devrimlerin gerçekleşmesi için meclis içerisindeki dağınlığı ortadan kaldırmak ve örgütlü bir şekilde hareket etmek için kurulmuştu. Birinci Grubun kurulmasının akabinde grup dışında kalan milletvekilleri ise 1921 yılı sonları 1922 yılı başlarında İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla Birinci Grup karşısında bir muhalefet grubu olarak örgütlendiler (Güneş, 1985: 142-144).

Birinci Mecliste muhalefet odaklarının İkinci Grup adı altında örgütlenmesinden sonra 1923 yılı Nisan ayında seçimlerin yenilenmesi kararı alındı. Özellikle Lozan görüşmelerine ara verilen dönemde meclisin yenilenmesi gereği duyuldu ve yapılan seçimler sonucunda bağımsız birkaç milletvekili dışında bütün milletvekilleri Birinci Grup üyelerinden seçildi. Dolayısıyla meclis içerisindeki muhalefet, meclisin yenilenmesi ile birlikte meclis dışında kaldı. Böyle olmakla birlikte ikinci mecliste de tam anlamı ile uysal bir meclis oluşturulamadı (Tuncay, 1992: 56-57). 1923 seçimlerinin hemen öncesinde Mustafa Kemal Atatürk yayımladığı bir bildiri ile meclis içerisindeki Müdafaa-i Hukuk Grubunun "*Halk Fırkası*" adını alacak bir siyasi partiye dönüştürüleceğini, ekonomik gelişme ve siyasal yapıyı düzenleyecek olan ikinci meclisin bu amacı bir siyasi partiyle gerçekleştireceğini açık-

lamıştı (Çakan Hacııbrahimoğlu, 2021: 52). 9 Eylül 1923 tarihine gelindiğinde de Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun devamı olarak Halk Fırkası kuruldu (Kili, 1976: 21). Halk Fırkasının kuruluşunun hemen ertesi yılı, 17 Kasım 1924 tarihinde Millî Mücadele Dönemi'nin önemli isimleri, özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın silah arkadaşları Halk Fırkasından istifa ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması ile birlikte genç Cumhuriyet daha ilk yıllarında çok partili hayata geçişi sağladı ve parti, Halk Fırkası karşısında bir muhalefet partisi olarak ortaya çıktı (Tunaya, 1952: 606-614). Fakat parti 1925 yılı haziran ayında yani yaklaşık 7 ay sonra mahkeme kararı ile kapatıldı. Parti mensupları meclis içerisinde bağımsız olarak faaliyetlerine devam etseler de 1926 yılında Atatürk'e karşı gerçekleştirilmek istenen İzmir suikast girişiminin yargılamalarının sonuçlanması ile aralarında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önderlerinin de bulunduğu muhalif bir kitlenin siyasetten tasfiyeleri gerçekleştirildi (Zürcher, 1992: 8). Gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ile gerek 1926 yılı İzmir suikast davası yargılamalarının sonuçlanması ile meclisteki muhalefet etkisini büyük ölçüde kaybetti. Bu süreçte 1927 yılında yapılan ve sadece Cumhuriyet Halk Fırkasının katıldığı seçimlerde de bütün seçim bölgelerinde partinin adayları kazanarak meclise girdi (Demirel, 2018: 86).

1927 seçimleri ile birlikte mecliste Cumhuriyet Halk Fırkasının gücünü iyiden iyiyeye artırması ve muhalefetin yok denecek bir seviyeye gelmesi meclis çalışmalarını büyük ölçüde etkiledi. Meclis içerisinde milletvekilleri hiçbir eleştiride bulunmuyor, yapılan oylamalarda olumsuz veya çekimser oy kullanılmıyor, bütün kararlar ve kanunlar oylamaya katılan milletvekil-

lerinin oy birliği ile kabul ediyor, birçok milletvekili oylamalara katılmıyordu. Bu süreçte özellikle 1929 Ekonomik Buhranı'nın da etkisi ile ekonomik bunalım ve iç huzursuzluk da bütün şiddetiyle devam ediyor, dıştan gelen kışkırtmalar ve yardımlarla da Doğu Anadolu sınırlarında bazı başkaldırma olayları da ortaya çıkıyordu (Goloğlu, 1972: 274). Bu gelişmeler süreç içerisinde yığınların muhalefetini kendiliğinden ortaya çıkardı, toplum içerisindeki rahatsızlık değişik şekillerde kendisini gösterdi. Mustafa Kemal Atatürk ise toplum içerisinde beliren bu muhalefetin herhangi bir yerde herhangi bir nedenle patlak vermesinden, merkez denetiminin kaybedilmesinden oldukça tedirgindi. Cumhuriyet'in ve onun ayrılmaz parçası haline gelen devrimlerin korunması gerekiyordu. İçinde bulunulan bu koşulların zorunlu bir sonucu olarak bir muhalefet partisinin oluşturulmasına karar verildi. Bu muhalefet partisi meclis içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkasını denetleyecek, toplumda ortaya çıkan hoşnutsuzluğun böylece önüne geçilecekti. Böyle bir muhalefetin oluşturulmaması durumunda toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir durumda patlak vermesi söz konusu olabilirdi (Çavdar, 2013: 328-329). Bu düşünceler ışığında 1930 yılı ağustos ayı başında Atatürk'ün talebi doğrultusunda Ali Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu (Yetkin, 1997: 47-48). Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulması ile birlikte çok sayıda muhalif grubu çevresinde topladı. Bu muhalif grupların varlığı özellikle İzmir mitinginde hükümete karşı yapılan gösterilerde kendisini belirgin bir şekilde gösterdi. Partinin kısa süre içerisinde geniş bir muhalefet desteğini alması onu kuruluş amacından uzaklaştırdı. Durum Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında bir çekişmeye dönüştü ve bu çekişme giderek şiddetlendi. Cumhuriyet Halk Fırkası mensupla-

rına göre Serbest Cumhuriyet Fırkasının toplumdan özellikle muhaliflerden aldığı destek onu seçimlerde iktidara taşıyabilirdi. Ayrıca bu durum rejime karşı da bir tehlike olarak yorumlandı. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası bir iktidar alternatifi olması için kurulmamıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının bir iktidar alternatifi haline dönüşmesi, bu durumda iki partinin karşı karşıya gelmesi; ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ile karşı karşıya gelmesi Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshedilmesi ile sonuçlandı (Karpat, 2015: 151-153). Partinin feshedilmesi ile toplumda biriken hoşnutsuzluklar ortadan kaldırılamamış ve ayrıca meclis içerisinde hükümeti denetleyecek bir güç oluşturma girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshedilmesinden sonra aynı amaca hizmet etmek üzere “Bağımsız Milletvekilliği” uygulaması gündeme geldi.

2. Bağımsız Milletvekilliği

Bağımsız milletvekilliği uygulaması başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinden sonra 1931 seçimleri ile birlikte hayata geçirildi. Bu uygulama, Cumhuriyet Halk Fırkasının seçim dönemlerinde milletvekili adaylarını belirlerken bazı seçim bölgelerinden eksik aday çıkarmasını, eksik aday çıkartılan yerlere bağımsız adayların başvurularını ön gören bir uygulama olarak ifade edilebilir. Bağımsız milletvekilleri seçilerek meclise girecek ve hükümete karşı meclis içerisinde bir denetleme gücü oluşturacaktı. Bu sefer denetleme gücü olarak düşünülen bir muhalefet partisi değil bağımsız olarak meclise girecek milletvekilleri olacaktı. Böylece bağımsız milletvekillerinin oluşturacağı bir muhalefet toplumda biriken hoşnutsuzlukları ortadan kaldıracaktı.

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği genel seçimler öncesinde 15 Nisan 1931 tarihinde yayımladığı bir tebliğle bağımsız

milletvekilliği uygulamasını ve esaslarını duyurdu (Cumhuriyet, 16 Nisan 1931).

Nisanın yirmisinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası meb'us namzetleri, Fırka Umumi Reisi Hz. tarafından programımızın esaslarını izah eder bir beyanname ile birlikte ilan edilecektir.

Bundan evvel Fırka riyaset divanınca mukarrer olan bir noktai nazarın efkari umumiyeye ve müntehiplerin ıttılama arzı münasip görülmüştür.

Bu intihapta, umumi riyaset tarafından aşağıda gösterilen 22 intihap dairesinden 30 kadar meb'usluk yeri için Fırka namına namzet gösterilmeyecektir. Maksat, Cumhuriyet Halk Fırkası programından başka bir programla millet vekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde çalışmak isteyen vatandaşların intihaplarına imkân bırakılmaktadır.

Bu suretle C. H. Fırkası takip ettiği esaslara uygun olmamakla beraber noktai nazarında samimi olanların tenkit ve mütalealarına muhatap olmak kararında devam etmekte ve bu mütalealarına kendi izahatının millet karşısında mukayesesinden fayda beklemektedir. Müntehibi sanilerden beklenen siyasi hayatta Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi mütaleaların müdavelesine memleketi alıştırmak yolunda Umumi riyaset divanının lüzümlü gördüğü bu tedbirin Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup müntehibi sani vatandaşlar tarafından takdir ve isabetle tatbik olunacağına emniyet edilebilir.

Haşiye:

Metinde zikredilen intihap daireleri şunlardır:

Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, İstanbul, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Niğde, Sam-sun, Sinop, Tekirdağ.

Tebliğden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Halk Fırkası bu uygulamanın kendi

esaslarına uygun olmamakla birlikte partiden başka bir programla meclise girecek olan milletvekillerinin eleştirilerinden fayda sağlanacağı belirtilmekte ve özellikle seçilecek olan kişilerin cumhuriyetçi, milliyetçi olmalarına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca tebliğde yer alan Cumhuriyet Halk Fırkasından başka kişilerin eleştirilerinin muhatap alınmasına devam edilmek istenmesi ifadesi bu uygulamanın Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ile aynı amaca hizmet etmek için hayata geçirildiğini göstermektedir.

Bağımsızlar için ayrılan 30 milletvekili adaylığı ise 22 seçim bölgesinde İstanbul'da 4; İzmir, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, Samsun'da 2; Adana, Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir, Bolu, Burdur, Bursa, Isparta, Kastamonu, Konya, Manisa, Niğde, Sinop, Tekirdağ, Aksaray ve Antalya'da 1 olarak dağıtıldı (Demirel, 2018: 116).

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğinin bu tebliğinden sonra 20 Nisan 1931 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk bu uygulamaya ilişkin ikinci seçmenlere yönelik bir beyanname yayımladı. Atatürk bu beyanname (Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 612);

Cumhuriyet Halk Partisi adına bazı seçim bölgelerinde eksik aday göstereceğime dair 15.04.1931 tarihli Başkanlık Divanı kararı bilgileriniz içindedir. Partimiz adına adaylarımızı oylarınıza sunduğum bugün aynı noktaya değinmeyi uygun gördüm.

Partimizin millete sunduğu esas noktalar içindeki çalışmaların bizim düşüncemize ve görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından çözümlenmesini ve eleştirilmesini gerekli görüyoruz. Bundan özellikle beklediğimiz fayda partimizin candan, vatansever çabalarının yayılmasına, genişlemesine fırsat bulmak, çoğu zaman değiştirilen gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Yaptığını bilen ve hizmet yolunda önlemlerine inanan ülkücüler olarak kendimizi eleştiriye tutmayı gerekli görüyoruz. Bu sebeptendir ki sizden, partiye üye arkadaşlarımdan bizim programımıza taraftar olmayan adaylara oy vermeniz gibi ağır bir özveride bulunmanızı istemedim. Bu özverinin memleket idaresi için partimizden milletvekili seçme vazifeniz kadar önemli bir amaca yönelik olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğimiz milletvekilleri için partimin ikinci seçmenlerine dikkat noktası olarak gösterdiğim özellikler yalnız laik, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktadır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere adaylarını koyacaklar hakkında vicdani kanaatinize göre oy vermek, özellikle rica ettiğim husustur

ifadelerine yer verdi.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu beyannameyi ikinci seçmenlere yönelik yayımlamasının temel sebebi seçimlerin iki dereceli yapılmasından ileri gelmektedir. Çünkü iki dereceli yapılan seçimlerde seçmenler ikinci seçmenleri seçer, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçerler. Sadece Cumhuriyet Halk Fırkasının mevcut olduğu bir siyasi sistemde de ikinci seçmenleri belirleyen de Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Dolayısıyla partiye mensup olan ikinci seçmenlerin kendi partisinden milletvekili adayından başka bir adaya oy vermesi doğal olarak beklenilemez. Bu beyanname ile partiye mensup olan ikinci seçmenlerden bağımsız adaylara oy vermeleri istenmiştir. Ayrıca ikinci seçmenden istenilen bu görevin oldukça ağır bir görev olduğu, fakat her ne kadar ağır bir görev olsa da kendi partilerine oy vermek kadar önemli bir görev olduğu da özellikle belirtilmiştir. Bu durum meclis içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı bir muhalefet yaratma düşüncesinin gerekliliğini ve gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün gerek partinin bu ko-

nudaki kararlılığını göstermesi açısından da önemlidir. Beynamede ikinci seçmenler oy verecekleri bağımsız adaylar konusunda da serbest bırakılmakta, bağımsız adayların kişilikleri üzerinde olumlu veya olumsuz bir yönlendirme yapılmayacağı da ifade edilmektedir. Fakat seçilecek olan kişilerin parti genel sekreterliğinin tebliğinde de belirtildiği üzere cumhuriyetçi, milliyetçi olmalarına özellikle dikkat edilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır.

Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından uygulamaya ilişkin gerekli açıklamaların yapılmasından sonra gerçekleşen seçimler sonucunda 22 seçim bölgesinde boş bırakılan 30 milletvekilliği için toplamda 20 bağımsız milletvekili seçimleri kazandı (Cumhuriyet, 26 Nisan 1931). Bu isimler ve seçildikleri iller şu şekildedir: Eski Mersin Milletvekili Ali Münif (Yeğena) Bey Adana, Mollazade Cemal (Akçin) Bey Afyonkarahisar, Hisarızade Ali Rıza (Arıbaş) Bey Aksaray, Cumhuriyet Halk Fırkasından Numan (Aksoy) Bey Antalya, Cumhuriyet Halk Fırkası İdare Heyeti üyesi Doktor Fuat (Erlaçin) Bey Aydın, Enver (Adakan) Bey Balıkesir, Kemal (Turan) Bey Isparta, Halil (Menteşe) Bey ve Hüsnü (Kitapçı) Bey İzmir, Doktor Suat (Soyer) Bey Kastamonu, Osman (Coşkun) Bey ve Ahmet Tevfik (Şatır) Bey Kayseri, Eski İktisat Bakanı ve İkinci grup Üyesi Sırrı (Bellioğlu) Bey ve eski milletvekili Ali (Dikmen) Bey Kocaeli, eski milletvekili Ali Haydar (Aksoy) Bey Konya, Uşaklı Bacakzade Mustafa Bey ve Tevfik Bey Kütahya, Serbest Cumhuriyet Fırkası mensuplarından Galip (Yenen) Bey Niğde, Boyabatlı Hulusi (Oruçoğlu) Bey Sinop (Güneş, 2017: 386), İpekçi Mehmet Rüştü (Egel) Bey Bursa (Son Posta, 26 Nisan 1931). Seçilen bu bağımsız milletvekillerinden Doktor Fuat Bey bağımsız adaylar arasında yer almıyordu. Fakat

Aydın ikinci seçmenleri bağımsız adaylar arasında bulunmayan Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu Doktor Fuat Bey'e oy vererek onu bağımsız olarak seçtiler (Son Posta, 26 Nisan 1931). Ayrıca Antalya'dan seçilen Numan Bey'in de Cumhuriyet Halk Fırkası mensubu olduğu görülmektedir. Seçilen bu bağımsız milletvekilleri dışında İstanbul'dan aday olmaları ile dikkat çeken Eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarından Kazım Karabekir, Refet (Bele) Paşa (Vakit, 23 Nisan 1931) ise seçilemediler.

20 bağımsız milletvekilinden Ali Münif Bey, Mollazade Cemal Bey, Doktor Fuat Bey, Kemal Turan Bey, Ali Bey, Boyabatlı Hulusi Bey ve Numan Bey meclisin açılışından kısa bir süre sonra 9 Mayıs 1931 tarihinde; Ali Rıza Bey, Enver Bey, Mehmet Rüştü Bey dönem içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkasına katıldılar. Kütahya'dan seçilmiş olan Mustafa Bey ve Tevfik Beylerin seçim mazbataları ise Meclis Genel Kurulu tarafından reddedildi (Çoker, 1996: 43). Böylece seçilen 20 bağımsız milletvekilinin sayısı dönem içerisinde 8'e düştü. Mecliste bağımsız olarak devam eden milletvekilleri ise; Halil Bey, Hüsnü Bey, Suat Bey, Tevfik Bey, Osman Bey, Sırrı Bey, Galip Bey ve Ali Haydar Bey oldu. Konya Bağımsız Milletvekili Ali Haydar Bey'in dönem içerisinde vefat etmesiyle yerine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa seçildi. Fakat bu meclis içerisinde bağımsızların sayısında bir değişiklik yaratmadı (Demirel, 2018: 130). Bağımsız milletvekili sayısı 8 olarak kaldı.

Bağımsız milletvekilliği uygulamasına 1935 seçimlerinde de devam edildi. 2 Şubat 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanlık Divanı, Genel İdare Heyeti, Fırka Meclis Grubu, Yönetim Kurulu ve Bakanlar Kurulu Dolmabahçe'de Atatürk'ün başkanlığında toplandı. Bu toplantı sonucunda bağımsız milletvekil-

liği uygulamasına devam edileceği ve bu seçim dönemi ile birlikte azınlıkların da bu uygulamayla meclise girmesine imkân sağlanacağı kararlaştırıldı (Cumhuriyet, 3 Şubat 1935). Dolayısıyla bu dönemi bir önceki dönemden ayıran en önemli özellik bu uygulama aracılığı ile Türkiye'deki azınlıklık vatandaşların da meclise girmesine olanak sağlanması oldu. Bağımsızlar için ise seçim bölgelerinden 16 yer Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından boş bırakılacaktı (Akşam, 3 Şubat 1935). 1935 seçimleri için Atatürk parti teşkilatlarına ve ikinci seçmenlerine aşağıdaki beyannameyi yayımladı (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 648).

8 Şubat Cuma günü yapılacak milletvekili aday seçimi işleri üzerinde çalışan Parti Genel Başkanlık Divanı yeni mecliste de bağımsız üyelerin bulunmasına imkân vermek için parti aday listesinde 16 yer boş bırakmaya karar vermiştir. Aşağıda adı yazılı vilayetlerin her birinde birer milletvekili için partiden aday gösterilmeyecektir.

Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber partimiz programından ayrı bir programla partili olmanın doğal şartları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların millet kürsüsünden yapacakları eleştiriler ve söyleyecekleri görüşlerle milli çalışmanın güçleneceği görüşündeyiz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık deneyim, parti ilkelerinin ve parti hükümeti çalışmalarının millet önünde yapılan eleştirilerle karşılaştırılmasına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasi olgunluğunu arttırmıştır. Her gün her fırsatta düşündüklerini ve yaptıklarını parti içinde ve partiler arasında olduğu kadar iyi ve temiz, bütün yurttaşların da kontrolüne sunmayı görev sayan partimizin bu kararını bildirirken, parti teşkilatımızdan ve partili ikinci seçmenlerden yukarıda yazılı özelliklerdeki bağımsız adaylara oy vermelerini isterim.

Birer milletvekili adaylığı boş bırakılacak olan iller şunlardır:

Ankara, Afyonkarahisar, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Küta-hya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu.

Atatürk bu beyanname ile bir önceki seçim döneminde bağımsız milletvekiliği uygulamasından olumlu sonuçlar elde edildiğini, buna bağlı olarak bu seçim döneminde de bu uygulamaya devam edileceğini belirtmekte ve bir önceki seçim döneminde olduğu gibi Cumhuriyet Halk Fırkasına bağlı ikinci seçmenlerin bağımsızlara oy vermelerini istemektedir.

Bir önceki dönemde bağımsızlar için boş bırakılan 30 kontenjanın bu dönemde 16'ya düşürüldüğü görülmektedir. Söz konusu 16 ilden Kütahya, Yozgat ve Tokat'ta daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından aday çıkartıldığı için bu sayı 13'e düştü (Güneş, 2017: 425). 8 Şubat 1935'te yapılan seçimler sonucunda da ikinci seçmenlerin verdikleri oylarla 13 bağımsız milletvekili seçilerek meclise girdi. Bu isimler: Ankaradan Nikola Taptas, Afyonkarahisar'dan Berç Türker, Antalya'dan Tayfur Sökmen, Çankırı'dan Mustafa Önsay, Denizli'den Mehmet Şefik Türsan, Eskişehir'den İstamat Özdamar, İstanbul'dan Refet Bele, İzmir'den Halil Menteşe, Konya'dan Ali Fuat Cebesoy, Kastamonu'dan Nuri Tamaç, Muğla'dan Hüsnü Kitapçı, Niğde'den Abravaya Marmaralı, Sivas'tan Mithat Şükrü Bleda'dır (Son Posta, 9 Şubat 1935). Bu 13 bağımsız milletvekilinden Nikola Taptas, Berç Türker, İstamat Özdamar ve Abravaya Marmaralı azınlıkların meclise girmelerine tanınan hak çerçevesinde seçilerek meclise girmeyi başaran azınlık bağımsız milletvekilleri oldular. Bu dört azınlık isim Rum, Ermeni, Ortodoks ve Yahudi azınlık gruplarının adayları olarak seçimlere girmişler ve seçim bildirilerinde kendilerinin azınlıkları değil, Türkleri temsil edeceklerini ifade etmişlerdi (Hirsch, 2005: 300). Bu isimler

dışında bir önceki dönemde bu uygulama ile meclise bağımsız olarak giren milletvekilleri Halil Mentеше ve Hüsnü Kitapçı bu dönemde de seçilip meclise girdiler. Bir önceki dönemde Konya Milletvekili Ali Haydar Bey'in vefatı üzerine yapılan ara seçimde meclise bağımsız olarak giren Ali Fuat Cebesoy, bu dönemde de aynı şekilde seçilerek bağımsız olarak meclise girdi. Bu dönem ilk kez seçilen Refet Bele ise özellikle Cumhuriyet Halk Fırkasının desteği ile seçimleri kazanarak meclise girmeyi başardı. Çünkü seçimler öncesinde Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul ikinci seçmenlerinden Refet Bele'ye oy verilmesi ve seçilmesi yönünde çağrıda bulunmuştu (Son Posta, 7 Şubat 1935). Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk seçimler öncesinde yayımladığı beyanname ile ikinci seçmenlerin bağımsızlara oy vermesi yönünde bir talepte bulunmuş olsa da parti tarafından İstanbul ikinci seçmeninden özellikle Refet Bele'ye oy istendiği görülmektedir.

Meclise giren bu 13 bağımsız milletvekilinden Mustafa Önsay, Mehmet Şefik Türsan, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy dönem içerisinde Cumhuriyet Halk Partisine katıldılar. Böylece meclis içerisindeki bağımsız milletvekili sayısı 9'a düştü (Demirel, 2018: 180).

Bağımsız milletvekilliği uygulaması 1939 seçimlerinde de devam ettirildi. Fakat bu seçim döneminde bağımsızlara ayrılan kontenjan 4'e düşürüldü. Bağımsızlar için boş bırakılan 4 kontenjan Cumhuriyet Halk Partisinin aday listesi ile birlikte ilan edildi. Boş bırakılan 4 kontenjanın bir önceki seçim döneminde azınlık milletvekillerinin seçilip meclise girdikleri Afyonkarahisar, Ankara, Eskişehir ve Niğde oldukları görülmektedir (Cumhuriyet, 25 Mart 1939). Söz konusu bu 4 ilde bir önceki dönemde meclise giren 4 azınlık bağımsız milletvekili olan Berç Türker, Ni-

kola Taptas, İstamat Özdamar ve Abravaya Marmaralı tekrar aday oldu ve seçilerek meclise girdiler (Vakit, 27 Mart 1939). Bağımsızlar için sadece 4 kontenjanın boş bırakılması ve boş bırakılan bu kontenjanlara bir önceki dönemde seçilip meclise giren azınlık milletvekillerinin adaylıklarını koyarak seçilmeleri, uygulamanın 1939 seçimleri ile birlikte azınlıkların meclise girmesini sağlayan bir uygulama haline dönüştüğünü göstermektedir. Bunun yanı sıra bağımsızlar için ayrılan kontenjan sayısının bu dönemde bir hayli düşürüldüğü görülmektedir. Bunun sebebinin ise 1939 yılında hayata geçirilen Müstakil Grup uygulaması olduğu söylenebilir. Müstakil Grup uygulamasının hayata geçirilmesi de bağımsız milletvekilliği uygulamasından istenilen sonucun elde edilemediğini göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi bağımsızlarla sağlayamadığı muhalefet odağını, daha doğrusu hükümeti denetleyecek bir güç oluşturma düşüncesini bu sefer kendi partisi içinden seçilen bir grup üzerinden oluşturma yoluna gidiyordu.

1939 seçimlerinde azınlıkların meclise girmesine olanak sağlayan bağımsız milletvekilliği uygulaması 1943 seçimlerinde de uygulanmaya devam etti ve aynı şekilde Ankara, Eskişehir, Niğde ve Afyonkarahisar'dan toplamda 4 kontenjan boş bırakıldı. Boş bırakılan bu yerlere azınlıklar adaylıklarını koydular. Bu isimler ve aday oldukları yerler şu şekildedir: Mihal Kayaoğlu Ankara, Berç Türker Afyonkarahisar, İstamat Özdamar Eskişehir, Avram Galanti Bodrumlu Niğde. Ayrıca bu bağımsız isimler Cumhuriyet Halk Partisi aday listesi ile birlikte ilan edildiler (Ulus, 24 Şubat 1943). Dolayısıyla bağımsız milletvekilliği uygulamasının 1943 seçimlerinde de azınlıkların meclise girmesini sağlayan bir uygulama olarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. 28 Şubat'ta gerçekleşen seçimler sonucunda adaylığını koyan

4 azınlık bağımsız aday seçilerek meclise girmeyi başardılar (Vakit, 1 Mart 1943). Bu isimlerden Berç Türker ve İstamat Özdamar 1935 ve 1939 dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de meclise girdiler. Ankara'dan seçilen Mihal Kayaoğlu Nikola Taptas'ın, Niğde'den seçilen Avram Galanti Bodrumlu ise Abravaya Marmaralı'nın yerine seçildiler. 1943 seçimlerinden sonra 1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte de bu uygulamaya son verildi.

1931 seçimleri ile birlikte başlayan ve 1946'da çok partili hayata geçilinceye kadar toplam dört dönem boyunca uygulamaya devam eden bağımsız milletvekilliği uygulaması ile her ne kadar meclisin bir denetim mekanizması görevi görmesi amaçlansa da söz konusu dört dönem değerlendirildiğinde meclisin gerçek anlamda bir denetim mekanizması olarak görev yaptığını söylemek pek mümkün değildir. Bu dönemlerde meclis bağımsız milletvekilliği uygulamasının olmadığı dönemlerde olduğu gibi Bakanlar Kurulunun kararlarını oy birliği ile onaylama makamı olmaktan öteye geçemedi. Yapılan oylamaların çoğunluğunda kararlar oy birliği ile alındı (Demirel, 2018: 167, 220, 272, 313-314). Meclise seçilen bağımsız milletvekilleri dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi karşısında bir grup oluşturarak muhalefet yapma yoluna gitmedi. Bunun yerine bireysel olarak meclis içerisindeki siyasi faaliyetlerini devam ettirdiler. Bağımsızların bireysel bu siyasi faaliyetleri ise Cumhuriyet Halk Partisine karşı ılımlı bir muhalefetten öteye gidemedi. Bu ılımlı muhalefet ise meclisin gerçek anlamda bir denetim mekanizması işlevi görmesini sağlamadı.

3.Sonuç

Başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası demesinin hemen sonrasında aynı amaca hizmet etmek için bağımsız milletvekilliği uygulamasının hayata geçirilmesine karar verildi. Parti ile gerçekleştirilemeyen muhalefet veya denetleme gücü bu sefer bağımsız milletvekilleri ile gerçekleştirilecekti. Bu çerçevede 1931 seçimleri ile birlikte bağımsız milletvekilliği uygulaması yürürlüğe konuldu. Bu uygulama ile Cumhuriyet Halk Partisi uygun gördüğü seçim bölgelerinden uygun gördüğü kadar milletvekili adayı çıkartmayarak, boş bıraktığı bu yerlerden bağımsızların aday olup meclise girmesini sağlayacaktı. 1931 seçimleri ile başlayan ve 1946 yılında çok partili hayata geçiş sürecine kadar uygulanan bu uygulama ile seçim dönemlerinde birçok bağımsız milletvekilinin meclise girmesi sağlandı. Fakat meclise giren bağımsız milletvekili sayısı bağımsızlar için ayrılan kontenjanın her seçim döneminde oldukça altında oldu. Ayrıca seçilen bağımsız milletvekillerinin birçoğu seçildikleri dönem içerisinde Cumhuriyet Halk Partisine geçti ve bu geçişler de bağımsızların sayılarını oldukça düşürdü. Dolayısıyla bu uygulama yolu ile meclise giren bağımsızlar meclis içerisinde çok küçük bir azınlığı oluşturdular. Bu bağımsız milletvekilleri seçtikleri dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi karşısında oldukça ılımlı bir muhalefet sergilediler. Bağımsızların gerek sayılarının az olması gerek sergiledikleri muhalefetin ılımlı olması mecliste gerçek anlamda bir denetim mekanizması oluşturamadı. Bağımsızların muhalefeti oldukça ılımlı olsa da yine de Cumhuriyet Halk Partisinin milletvekillerinden başka milletvekillerinin fikir ve görüşleri meclis içerisinde az da olsa kendine yer edindi. Fakat bu mecliste bir denetim mekanizması oluşturacak yetkinlikte olmadı. Ayrıca bağımsızlar, sayılarının az olması ya-

nında bir gruplaşma hareketi ile ortak bir muhalefet yaratma yoluna da gitmediler. Bu durumun bağımsızların muhalefetinin daha cılız bir yapıda kalmasına sebebiyet verdiği söylenebilir. Burada ayrıca şu da belirtilmelidir ki, seçimlerin iki dereceli yapıldığı bir siyasal sistemde dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisinin kendi mensubu olan ikinci seçmenlerin partinin ilke ve değerlerine ve hatta programına tamamen aykırı olacak adaylara oy vermesi zaten beklenemez. Dolayısıyla bu durum mecliste bağımsızlar aracılığı ile oluşturulmak istenen muhalefetin yapısını da belirlemiştir.

1935 seçimlerinde bu uygulamayla azınlıkların meclise girmesine olanak sağlanması ile birlikte de Rum, Ermeni, Yahudi ve Ortodoks azınlıkların birer temsilcisi meclise girdi. 1935 ile birlikte 1939 ve 1943 seçim dönemlerinde de azınlıklar için dört kontenjan ayrıldı, hatta 1939 ve 1943 seçimleri ile birlikte bu uygulama ile sadece azınlıkların meclise girmesi sağlandı. Dolayısıyla 1935 sonrasında bu uygulamanın azınlıkların bağımsız olarak meclise girmesine olanak sağlayan bir uygulamaya dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Bütün bu etkenler dikkate alındığında bağımsız milletvekilliği uygulaması ile birlikte meclisin gerçek anlamda bir denetim mekanizması görevi üstlendiğini söylemek pek mümkün olmaz. Bu amaç bir ölçüde gerçekleştirilebilmiştir. Buna bağlı olarak da bağımsız milletvekilliği uygulamasının Türk siyasetine yön verecek bir etkisinin olduğu söylenemez.

Kaynakça

- (1931, Nisan 16). Fırkanın Tebliği. *Cumhuriyet*. 1,3.
- (1931, Nisan 23). İntihap Yarın. *Vakit*. 1.
- (1931, Nisan 26). 20 Müstakil Mebus. *Cumhuriyet*. 1.
- (1931, Nisan 26). Aydın'da Müstakile Bırakılan Mebusluğa Halk Fırkası Azası Seçildi. *Son Posta*. 1.
- (1931, Nisan 26). Müstakillerden Kimler Rey Aldılar?. *Son Posta*. 3.
- (1935, Şubat 3). Atatürk'ün Beyanamesi. *Akşam*. 1.
- (1935, Şubat 3). Dün Saray'da Atatürk'ün Başkanlığında Yapılan Toplantı. *Cumhuriyet*. 1.
- (1935, Şubat 7). Müstakil Namzed General Refet. *Son Posta*. 3.
- (1935, Şubat 9). Müstakil Sayıların Seçildikleri Yerler. *Son Posta*. 3.
- (1939, Mart 25). Mabus Namzed Listesi. *Cumhuriyet*. 8,9.
- (1939, Mart 27). Berç Türker, Doktor Taptas, İstamat Özdamar, Abravaya Müstakil Mebus Seçildiler. *Vakit*. 1.
- (1943, Mart 1). Seçim Dün Neticeledi. *Vakit*. 1,2.
- (1943, Şubat 24). Cumhuriyet Halk Partisi Mebus Namzetleri Listesi. *Ulus*. 1,4.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006). *Atatürk'ün Tammim, Telgraf ve Beyanameseleri*.
- Atatürk, M. K. (2017). *Nutuk* (45. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çakan, Hacıibrahimoğlu, I. (2021). *Devrimci Meclis II. TBMM (1923-1927)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Çavdar T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi* (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*. C. 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 11.
- Demirel, A. (2011). *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2017). *İlk Meclis'in Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2018). *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, İ. (2017). *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hirsch, E.E. (2005). *Anılarım: Kayzer Dönemi Wimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi* (10. Baskı). (Çev.: Fatma Suphi), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (6. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kili, S. (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*. İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tuncay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* (3. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Yerkin, Ç. (1997). *Serbest Cumhuriyet Fırkası* (2. Baskı). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yurdsever, Ateş, N. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Bağlam Yayınları.